

Пономаренко Микола

ТРАНСЦЕНДУЮЧА ПРИРОДА СИМВОЛІЧНОГО ОСЯГНЕННЯ СВІТУ

У статті розглядається можливість символічно-го смислопокладання, робиться висновок, що символ сполучає різні царини дійсності, відіграючи важливу роль у подоланні меж в життєсвіті, чим виявляє свою трансцендентуючу природу та визначає цілісність світогляду.

The article analyzes the possibility of a symbolic sense constitution. It is concluded that a symbol links different areas of the reality playing an important role in overcoming the bounds in a life world. In this way a symbol displays it's transcendental nature and determines continuum of the world-view.

За визначенням С.С. Аверинцева, символ є образ, взятий в аспекті своєї знаковості, і він є знак, наділений всією органічністю міфу та невичерпною багатозначністю образу. Будь-який символ є образ (і будь-який образ є, хоча б певною мірою, символ); але якщо категорія образу передбачає предметну тотожність самому собі, то категорія символу робить акцент на іншому боці тієї ж суті – на виході образу за власні межі, на присутності певного смислу, інтимно злитого з образом, але йому не тотожного [1; 386]. Предметний образ та глибинний смисл виступають в структурі символу як два полюси, немислимі один без іншого (бо смисл втрачає поза образом свою явленість, а образ поза смислом розсіпається на свої компоненти), але й розведені між собою та породжуючі між собою напругу, в якій і полягає сутність символу. Переходячи в символ, образ стає “прозорим”; смисл “просвічує” крізь нього, да-

ний саме як смислова глибина, смислова перспектива, що вимагає нелегкого “входження” в себе.

Символом, за визначенням Поля Рікьора, є будь-яка структура значення, де один смисл, – прямий, первинний, безпосередній, позначає одночасно ще й інший смисл, дотичний, вторинний, опосередкований, який можна зрозуміти лише через перший [2; 19]. У зв’язку з цим, інтерпретацію слід розуміти як роботу мислення, яка полягає в розшифруванні смислу, що стоїть за очевидним смислом, в розкритті рівнів значення, прихованих за безпосереднім значенням. Таким чином, символ та інтерпретація стають співвідносними поняттями, інтерпретація розкриває множинність смислів [2; 18]. Можна стверджувати, що множина інтерпретацій (висловлених; тих, що будуть висловлені; і тих, що так ніколи і не будуть висловлені) – це спосіб буття символу.

Але інтерпретація символу не є абстрактним, спекулятивним розумуванням. На думку С.С.Аверинцева зміст символу не можна дешифрувати простим розумовим зусиллям, в нього слід “вжитися” [1; 387]. Саме в цьому й полягає принципова відмінність символу від алегорії: смисл символу не існує як деяка раціональна формула, яку можна “вкласти” в образ та потім вилучити з образу. Співвідношення між позначуючим та означеним в символі є діалектичне співвідношення тотожності й нетотожності. Тут й потрібно шукати специфіку символу відносно категорії знаку. Якщо для суто утилітарної знакової системи полісемія є лише беззмістовною завадою, що шкодить раціональному функціонуванню знаку, то символ тим змістовніше, чим більше він багатозначний [1; 387].

Альфред Шюц, розрізняючи замкнуті смислові царини – повсякденного життєсвіту, світу сновидінь, світу релігійного досвіду – спирається на єдність притаманного їй стилю переживання та пізнання. Тому узгодженість і відповідність стосовно цього стилю обмежені цією смисловою цариною. Поки наш досвід перебігає відповідно певному стилю переживання або пізнання (поки він залишається в межах замкненої смислової царини), для нас

триває дійсність цього досвіду. Лише якщо ми мотивовані нашим життєвим планом прийняти іншу настанову, або коли нам заважає “чуже втручання”, отже, коли ми переживаємо специфічний шок, який руйнує межі “реальної” для нас на цю мить замкнутої смислової царини, ми мусимо або “хочемо” перенести акцент реальності на іншу смислову царину. Повсякденний життєсвіт є вихідним типом (Urtypus) нашого досвіду реальності. У плині повсякденності він раз у раз захоплює нас, і з певним обмеженням ми можемо розуміти інші смислові царини як модифікації повсякденного життєсвіту. Звичайно, не можна забувати, що акценту реальності може набутися кожна смислова царина, що, хоча з погляду повсякденного життєсвіту інші смислові царини можуть бути лише квазі-реальностями, але водночас, з погляду наукової або релігійної настанови, сам повсякденний життєсвіт може розглядатися як квазі-реальність [3; 39].

Виявляючи межі, які переживаються в досвіді, Шюц ставить питання про переступання цих меж. У переступанні меж свого досвіду людина послуговується певними засобами, які ми називаємо ознаками, позначками, знаками та символами [3; 507].

Ознаки, позначки, знаки та символи передають повідомлення через межі безпосередньому досвіді, при цьому вони співпрезентують у досвіді все, що є тематично, інтерпретаційно та мотиваційно релевантним для цього актуального досвіду, але як саме виходить за межі його ядра. Також, знаки хоча суттєво і є “носіями повідомлень”, але – у взаємному порозумінні з іншими людьми – допомагають також переступити межі; символи хоча суттєво і є втіленням іншої дійсності в повсякденності, у зв'язку з певними (а саме ритуалізованими) діями можуть використовуватися для переступання меж з іншими дійсностями і навіть останньої межі [3; 507].

Ознаки вказують на щось відмінне від того, чим вони є самі, на щось удаване, приховане, або відсутнє, і в цьому вказуванні роблять це доступним досвіді; вони приносять людині зрозумілі повідомлення про те, що просторово та

темпорально лежить поза її досяжністю. Особлива форма ознак, тілесний вираз, вказує на щось таке, що не лише “випадково” просторово та темпорально опиняється поза досяжністю, а що принципово може бути схопленим лише в такому вказуванні: свідомість іншого. Позначки допомагають “подолати” межі майбутнього тим, що вони зараз накреслюють спогади, які відбудуться пізніше; вони приносять повідомлення у власне майбутнє: так само, як спогади, але конкретно та заплановано. Знаки в інтерсуб’єктивно обов’язковий спосіб пов’язують означені ознаками та позначені позначками складові; вони в конкретній чи анонімній взаємності передають однакові повідомлення від одного до іншого та назад. Символи приносять вісті про позаповсякденні дійсності – або повсякденне повідомлення в такому позаповсякденному вигляді, який відкривається в повному відстороненні від повсякденності. Усі ці засоби ґрунтуються на суттєвому для життєсвітового досвіду акті свідомості, аппрезентації. Вони водночас є результатами попередніх аппрезентаційних зв’язків і приводами для актуальних аппрезентацій. Іншими словами: вони є носіями актів аппрезентації. Без цих носіїв людина сама значною мірою залишалася б без аппрезентації повністю захопленою пливкими, завжди теперішніми одиничними досвідами. Тоді було б життя та переживання, мабуть, навіть одиничні досвіди, але не було б життєсвіту [3; 508].

Основна аппрезентаційна структура (у випадку ознак) є суттєво незалежною від інтерсуб’єктивності, незважаючи на емпіричний, самозрозумілий у природній настанові факт, що ознаки в повсякденному житті вкладаються в найрізноманітніші комунікативні процеси і в такий спосіб починають своє прото-знакове існування. Не всі ознаки є виразом [3; 514].

Без занадто великого спрощення, на думку А. Шюца, позначки можуть розглядатися як навмисно встановлені ознаки. Якщо аппрезентаційний зв’язок ознаки ґрунтується на досвіді сприйняття, аппрезентаційний зв’язок позначки хоча і пов’язаний також зі сприйняттям, але передусім – з конкретним результатом дії. Про мотив встановлення позначок вже говорилося: людина хоче забезпечити те, що

вона і надалі буде знати, те, що вона знає тепер. Або, інакше кажучи, позначки повинні всередині досяжності, яку пізніше можна відновити, вказувати на те, що в теперішній досяжності схоплюється як релевантне [3; 514].

Між ознаками та позначками, з одного боку, та знаками, з іншого боку, існують перехідні форми. Можна навіть сказати, що знаки утворюються за допомогою усупільненого зв'язку означальних і позначальних складових. Знаковими є ті аппрезентаційні зв'язки, які взаємно та однаково встановлюються та тлумачаться, – а саме так, що вже встановлення принципово зорієнтоване на тлумачення. Знаки поєднують суттєві прикмети ознак (схоплення типових зв'язків) і позначок (встановлення) у взаємному соціальному діянні. Для того, хто встановлює знаки, вони безпосередньо перебувають у суб'єктивному для-того-щоб-зв'язку бажання-бути-зрозумілим, а для того, хто тлумачить встановлені знаки, тлумачення безпосередньо перебуває в суб'єктивному для-того-щоб-зв'язку бажання-зрозуміти. Це і є процесом інтерсуб'єктивного порозуміння. Суттєвою функцією знаків у життєсвіті повсякденності є порозуміння; воно перевищує функцію розуміння ознак і позначок.

Як усі інші аппрезентаційні зв'язки, знаки “долають” для окремої людини життєсвітові трансценденції. У своїх основних означальних і позначальних складових вони “долають” “малі трансценденції”, просторові та часові обмеження досвіду; як втілена в знаках ознака вона “долає” вже межу з іншим; але лише знак робить можливим те, що межа між людьми долається в обох напрямках [3; 519].

Символи будують міст від однієї царини дійсності до іншої та відіграють важливу роль в “опануванні” “великими” трансценденціями. У символічних, як і в усіх аппрезентаційних зв'язках, щось безпосередньо дане тепер вказує на щось відсутнє, що завдяки цьому вказуванню співпрезентується в досвіді [3; 522].

Символічні значення є – закріпленими за певними носіями значень – нагадуваннями одиничних досвідів у позаповсякденних дійсностях, які переносяться з інших станів до нормального стану повсякденності [3; 523].

Щодо “великих” трансценденцій ми бачимо, що, окрім відвертання від повсякденності в інших станах, від неї можна дистанціюватися також у стані неспанья. Сповнена страху і надії в тяжких життєвих кризах і більш-менш рутинізовано в теоретичній настанові людина шукає пояснень тим дієвим силам природи та суспільства, які доленосно втручаються у повсякденне життя, запитує про смисл цілого та його частин. Поки природна настанова не знімається кризовими потрясіннями або звичними переходами до теперішньої настанови, такі пошуки та питання перебувають за дужками. Вони можуть бути розпочаті та порушені лише з певної дистанції до неї [3; 524]. Незважаючи на їхню особливу форму (вираз і втілення процесів свідомості) в ознаках і позначках, відсутнє є лише “випадково” неприсутнім, або, так би мовити, його не можна схопити в актуальний момент з технічних причин. Інакше в особливій формі, оскільки чужа свідомість ніколи не може бути схоплена безпосередньо в самоданості, а взагалі переживається в досвіді лише у виразі та втіленні – або у зразках. Знаки можуть у своєму базовому означальному та позначальному стані вказувати на всі предмети та події у ближньому світі довкілля, які тільки можна помислити. Проте внаслідок їхнього інтерсуб’єктивного конституювання знаки вказують на предмети та події крізь “проміжний” інтерсуб’єктивний, пов’язаний зі свідомістю світ значень, крізь закріплений зв’язок типових (чужих і власних) одиничних досвідів. Окрім того знаки, зрозуміло, так, як вираз і втілення, але також в інтерсуб’єктивній передтипізації, вказують на чужі та власні процеси свідомості як на такі, тобто, наприклад, на наміри діяти, душевні стани тощо. Так, як і особлива форма ознак, знаки також є аппрезентаційними зв’язками, у яких аппрезентований член не лише “випадково” не є присутнім, а й також надалі принципово не може бути безпосередньо схопленим.

У такій загальній формі це стосується також і символів: і в символічних зв’язках носій значення вказує на щось таке, що саме принципово не може бути пережитим у досвіді в той спосіб, а саме безпосередньо, що й носій [3; 522].

У символічних зв'язках те, що аппрезентується, не лише є відсутнім (як в усіх аппрезентаційних зв'язках), не “лише” є принципово відсутнім (як у втіленні та знаковому опосередкуванні процесів свідомості), а взагалі належить іншій царині дійсності, ніж сам носій значення. А носії значення є складовими повсякденної дійсності. Вони є подіями та предметами, які я переживаю у досвіді сприйняття; за певних умов я можу спотикатися на них. Звичайно, я можу в таких сприйняттях вже перебувати на шляху до “іншого” стану, до екстазу, до напівнеспання; або ці сприйняття супроводжують мене на моєму шляху назад до “нормального стану” природної настанови. Проте все це граничні випадки. Якщо межа долається, символічний аппрезентаційний зв'язок руйнується.

Таким чином, долаючи обмеження, символ своєю трансцендуючою природою визначає цілісність світогляду. Як зазначає С.С.Аверинцев, зміст дійсного символу через опосередковуючі смислові зціплення кожного разу співвіднесений з “найголовнішим” – з ідеєю світової цілокупності, з повнотою космічного та людського “універсуму”. Вже та обставина, що будь-який символ взагалі має “смысл”, сама символізує наявність “смыслу” в світі та житті. Сама структура символу спрямована на те, щоб занурити кожне часткове явище в стихію “першоначал” буття та дати через це явлення цілісний образ світу [1; 387]. Як бачимо, цілісність світогляду і, взагалі, сама спроможність світобачення є іманентно-трансцендентною. Здатність бачити ціле є виходом за межі цілого.

Література

1. Аверинцев Сергей. Собрание сочинений / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сигова. София – Логос. Словарь. – К.: Дух і літера, 2006. – 912 с.
2. Рикёр Поль. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / Пер. с фр. И.Сергеевой. – М.: Медиум, 1995. – 416 с. – (Первые публикации в России).
3. Шюц Альфред, Лукман Томас. Структури життєсвіту. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – 560 с.